

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია
საქართველოს ისტორიკოსთა ეროვნული კომიტეტი

დიდი ექვთიმე

გამომცემლობა არტანუჯი
თბილისი 2014

ძვირფასო მკითხველო!

ეს წიგნი დიდი ქართველი მეცნიერისა და საზოგადო მოღვაწის ექვთიმე თაყაიშვილის (წმ. ექვთიმე ღმრთისკაცო) ცხოვრებისა და შემოქმედების სრულყოფილი წარმოდგენის ცდაა. აქ დაბეჭდილია ქვეყნის წამყვან მეცნიერთა სტატიები დიდი ექვთიმეს ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ. გამოქვეყნებულია (ძირითადად პირველად) უმნიშვნელოვანესი საარქივო მასალები, რომელიც ნათელს ჰფენს დიდი ქართველის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის სხვადასხვა საკითხს; ტყალუარადაა წარმოდგენილი (ახლადმოპოვებული საარქივო მასალის საფუძველზე) ქვეყნიდან გატანილი განძის საქართველოში დაბრუნების ტყალები. წარმოდგენილია დაბრუნებული განძის ერთი ნაწილის ილუსტრაციები. შეგახსენებთ: წიგნი მთლიანად ეძღვნება წმიდა ექვთიმე ღმრთისკაცის განვლილ მოწამეთბრფე ჭას „განსაწმენდლიდან“ წმინდანობამდე. წაიკითხეთ იგი!

Dear Reader!

This book is an attempt fully to depict the life and creative work of the great Georgian scientist and public man Eqvtime Takaishvili (St. Eqvtime, the God's man). Most important archive materials have been published (mostly for the first time). They reveal various issues of the great Georgian man's life and creative work. On the basis of the newly acquired archive material, the actual facts of the return of the treasure, which had been taken away from the country and returned to Georgia, are realistically presented. The illustrations of a part of the treasure are depicted. I shall remind you, that the book is entirely devoted to St. Eqvitome, the God's man's martyrdom way from 'the purgatory' to his sanctity. Read it!

სარედაქციო კოლეგია

როინე მეთრეპელი, აკადემიკოსი

შემდგენელი და მთავარი რედაქტორი

ნათელა პარნაძე, ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

შემდგენელი და რედაქტორი

ბუბა კუდავა, ისტორიის დოქტორი

არჩილ კოხრაიძე, ისტორიის დოქტორი

ექვთიმე თაყაიშვილი
Ekvtime Takaishvili

CONTENTS

SAINT EKVTIME AND OUR CONTEMPORARIES

IVANE JAVAKHISHVILI

Mr. Ekvtime Simon Kaukhchishvili's Scholarly Activities – a lecture,
read to the Tbilisi Georgian University professors' board 15

Minutes of the session of Tbilisi Georgian University Professors' Board
on awarding Ekvtime Takaishvili the degree of Doctor of Archaeology 22

GOCHA CHOGOVADE

Ekvtime Takaishvili – Hero of the Year of UNESCO 23

PART I

EKVTIME GOD'S MAN

ROIN METREVELI

Life and Citizenship of St. Ekvtime 28

Church records of Ekvtime Takaishvili's birth (Jan. 5, 1862) and Christening
dates (Jan. 14, 1863) 42

Church records of Ekvtime Takaishvili and Nino Poltoratskaya's wedding
(July, 5, 1895) 45

NIKO JAVAKHISHVILI

The Ancestors of St. Ekvtime God's Man and His Family Environment 47

LIA TSERETELI

The Way to Sainthood. The Spiritual Portrait of Ekvtime Takaishvili 56

LEVAN VASADZE

The Saint 72

PART II

HISTORY

EKVTIME TAKAISHVILI, THE HELMSMAN OF KARTVELOLOGICAL BRANCHES AT THE BOUNDARY OF TWO CENTURIES

The Study of Sources

NIKOLOZ ZHGENT

Ekvtime Takaishvili and the Study of Sources 76

Archaeology, Antiquities

"Georgian Archaeologists' Nestor" (Giorgi Chubinashvili)

OTAR JAPARIDZE

Ekvtime Takaishvili and Georgia's Archaeology 88

MAIA CHARKVIANI

Ekvtime Takaishvili and Archaeology 93

Ethnology

TAMILA TSAGAREISHVILI

Ekvtime Takaishvili and the Inheritance of the Georgian People 132

Study of Art

DIMITRI TUMANISHVILI

Ekvtime Takaishvili and the History of Art 144

DAVID KHOSHTARIA

Ekvtime Takaishvili, the Researcher into the Antiquities of Tao-Klarjeti 155

Epigraphy

GIORGI OTHKHMEZURI

Ekvtime Takaishvili and the Georgian Epigraphy 163

The Study of Manuscripts

ROIN METREVELI

Remarks, Presented in His Own Publication (Ekvtime Takaishvili's Marginalias of Queen Mariam's Inventory from "Kartlis Tskhovreba" / "History of Kartli" / 238

ELENE MACHAVARIANI	
Ekvtime Takaishvili – the Caretaker of Georgian Illuminated Manuscripts	254
MIKHEIL KAVTARIA	
Ekvtime Takaishvili and the Problem of Describing the Georgian Manuscripts Diplomacy	263
TAMAZ GOGOLADZE	
Ekvtime Takaishvili and Georgian Diplomacy World History	279
MERAB KALANDADZE	
Ekvtime Takaishvili – The Lecturer of World History and Its Popularizer	301
PART III	
PHILOLOGY	
THE HISTORY OF GEORGIAN LITERATURE	
NESTAN SULAVA	
Ekvtime Takaishvili – Researcher into the Georgian Literature	310
PART IV	
PUBLIC AND SCHOLARLY ACTIVITIES	
COLLECTING AND RESCUING MATERIAL MONUMENTS	
ROIN METREVELI	
Georgia’s Historical and Ethnographic Society	359
ACTIVITIES IN THE ACADEMIC INSTITUTE	
OTAR ZHORDANIA	
The Caucasian Historical and Archaeological Institute and Ekvtime Takaishvili (1917-1921)	374
AT THE SOURCES OF THE NEW GEORGIAN STATEHOOD	
IAKOB PUTKARADZE	
Ekvtime Takaishvili’s parliament Activities	396

PART V

RARITY

GIORGI OTHKHMEZURI	
Ekvtime Takaishvili's "Old Georgia"	456

PART VI

UNKNOWN EKVTIME

RUSUDAN LABADZE	
Ekvtime Takaishvili's Publications in Foreign Scholarly Publications (1927-1938)	502

PART VII

THE SELFLESS GUARD OF THE GEORGIAN TREASURE

Report of Academician S. Janashia, Chairman of the Commission on Receiving the Georgian Museum Treasure	517

ARCHIL KOKHREIDZE	
Their Only Wish Was to Preserve the Treasure (An episod from Ekvtime Takaishvili's life)	525

EREKLE ZHORDANIA	
The Documentary History of the Return of the Georgian Treasure	540

PART VIII

IN THE WAKE OF THE SCHOLAR

NATELA VACHNADZE	
Collective Memory: "The Burial Place of the Georgian Saints" in Turkey	609

HELEN KAVLELASHVILI	
The remnants of the mural painting of Armaztsikhe-Bagineti. I century A. D.	617

KHATUNA TODADZE	
Unknown Regulations of the Church of the 19 th Century	631

JABA SAMUSHIA	
The search of Tamar's grave	643
PART IX	
"TURQOISE-SKY, EMERALD-LAND..."	
EKVTIME TAKAISHVILI BEFORE THE REPRESSIVE MACHINE	
NINO MAMARDASHVILI	
From "Purgatory" to Sainthood. Two unknown documents.	652
A Farewell Speech	
AKAKI SHANIDZE	660
CHRISTINE SHARASHIDZE	664
Reminiscences	
MARIAM LORDKIPANIDZE	
Short Reminiscences	666
VAKHTANG BERIDZE	
The legendary person (an extract from the book of recollections)	669
IOSEB MEGRELIDZE	
Following the Events	674
PART X	
THE WAY TO IMMORTALITY	
SERGO VARDOSANIDZE	
St. Ekvtime, God's Man	676

ექვთიმე თაყაიშვილის პუბლიკაციები უცხოურ სამეცნიერო გამოცემებში (1927-1938 წწ.)

ფრანგული ემიგრაციის პერიოდში ექვთიმე თაყაიშვილმა გააგრძელა საქართველოში იძულებით შეწყვეტილი სამეცნიერო მუშაობა. 1922 წელს იგი საფრანგეთის ნუმიზმატთა საზოგადოების წევრი გახდა, მოგვიანებით 1925 წელს პარიზის ერთ-ერთ უძველეს სააზიო საზოგადოებაში გაწევრიანდა. ამას გარდა, იგი ხშირად იბეჭდებოდა ემიგრანტულ პერიოდულ პრესაში. საფრანგეთშივე იხილა დღის სინათლე მისმა გამოკვლევებმა „არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს“ (პარიზი, 1937 წ.) და „არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა-ოლთისში და ჩანგლში, 1907 წ.“ (პარიზი, 1938 წ.). უფრო ადრე 1933 წელს გამოიცა „პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიმუში“. პარალელურად იგი აქვეყნებდა სტატიებს ევროპულ ენებზე სხვადასხვა სამეცნიერო გამოცემებში.

სამეცნიერო მუშაობას მრავალი დაბრკოლება ახლდა, პირველ რიგში, ექვთიმესათვის მუდამ თანამდევი უსახსრობა. ადვილი წარმოსადგენია ამ უსახსრობის მასშტაბი, როდესაც პარიზში მყოფ მეცნიერს ხშირად ლონდონთანაც უჭირდა სამეცნიერო მიმოწერის წარმოება. ერთ-ერთ წერილში, საკუთარი სტატიისათვის შენიშვნების მიწოდებისას, ჟურნალ „გეოგრაფიკის“ მდივანს, ანდრია გუგუშვილს სწერდა: „ორივე თქვენი ღია ბარათი მივიღე. კონვერტი გახსნილი გამოვგზავნე რომ ნაკლები ფოსტის ფული გადამეხადა...“ წერილი დათარიღებულია 1935 წლის 9 თებერვლით (ხეც, ექ. თაყაიშვილის ფონდი, № 672). ამავე წერილში ექვთიმე მუშაობისათვის ხელისშემშლელ სხვა მიზეზსაც ასახელებს. უცხოეთში მყოფ მკვლევარს ხელთ არ ჰქონდა საჭირო ლიტერატურა და მასალებს უმეტესწილად საქართველოსთან მიმოწერის საშუალებით იღებდა. ანდრია გუგუშვილისადმი იმავე წერილში ვკითხულობთ: „სტატიას არაფერი არ უნდა აკლდეს, აკლია მხოლოდ ზოგიერთი შენიშვნები, ვინაიდან წყაროები მაშინ სრული არ მქონდა, მერმე ზოგი მივიღე და ზოგი სხვებს დავავალე და ამომიწერეს. ზოგიერთებს აქ მოვიყვან და თქვენ თავის ადგილზე შენიშვნის სახით დაურთეთ“ (ხეც, ექ. თაყაიშვილის ფონდი, № 672).

ამისდა მიუხედავად, პარიზის, ბრიუსელისა და ლონდონის სამეცნიერო გამოცემებში ექვთიმე თაყაიშვილმა 1927-1938 წლებში 11 სტატია დაბეჭდა. სტატიები შესრულებულია ფრანგულ და ინგლისურ ენებზე. ეს გამოცემებია: *Journal Asiatique*, *Byzantion*, *Georgica*, *Revue de l'Orient Chrétien* და *Prométhée*. აქვე შევნიშნავთ, რომ ეს უკანასკნელი არ არის სამეცნიერო გამოცემა, მაგრამ მასში გამოქვეყნებული ექვთიმე თაყაიშვილის სტატია სამეცნიერო-პოპულარული ხასიათისაა და ამიტომ ისიც ამ კატეგორიაში შევიყვანეთ.

პირველი პუბლიკაცია 1927 წელს *Journal Asiatique*-ში დაიბეჭდა. სააზიო ჟურნალი, იგივე *Journal Asiatique*, პარიზის სააზიო საზოგადოების ორგანო იყო. 1927 წლის 11 თებერვალს ექვთიმე თაყაიშვილმა სააზიო საზოგადოების სხდომაზე წაიკითხა მოხსენება „აფხაზეთის მეფეთა შესახებ იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსის ცნობების წყაროები“. ამ სხდომის დღის წესრიგი და თავად მოხსენება იმავე წელს გამოქვეყნდა საზოგადოების ორგანოში. სხდომის დღის წესრიგში ვკითხულობთ, რომ მარი ბროსეს გახსენების შემდეგ, რომელმაც საუკუნის წინ საზოგადოებას აუწყა ქართული ენის შესახებ, ბატონმა თაყაიშვილმა წაიკითხა მოხსენება „აფხაზეთის მეფეთა შესახებ იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსის ცნობების წყაროები“. ექვთიმე თაყაიშვილის პირად საარქივო ფონდში დაცულია ჟურნალის ამ ნომრის ფურცლები, სადაც ზოგიერთი ადგილები ავტორის ხელით არის გასწორებული (ხეც, ექ. თაყაიშვილის ფონდი, № 738).

ეს სტატია ქართულ ენაზე დაბეჭდილია საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების კრებულში შემდეგი სათაურით: „რას შეიცავდა ეგრეთ წოდებული აფხაზეთის ისტორია ბაგრატ მეფისა, რომლითაც უსარგებლია იერუსალიმის პატრიარქს დოსითეოსს თავის იერუსალიმის პატრიარქთა ისტორიაში“. მხედველობაში გვაქვს კრებული ძველი საქართველო, ტ. II, ტფილისი, 1913, გვ. 54-66. იგივე ნაშრომი ცნობილია რუსულ ენაზეც (კელენჯერიძე 1972: 223-224). 1918 წელს ჟურნალ „Ars“-ში გამოქვეყნდა «Диван абхазских царей. Что заключала в себе так называемая «История Абхазии царя Баграта», которою пользовался иерусалимский патриарх Досифей для своей «Истории Иерусалимских патриархов» (№2-3, გვ. 62-70).

ბრიუსელში გამოშვებულ *Byzantion*-ში, 1935-1937 წლებში, ექვთიმე თაყაიშვილის სამი ნაშრომი დაიბეჭდა. მათ შორის ერთ-ერთი, ვანის სახარების შესახებ, ქართულად ჯერ კიდევ 1907 წელს არის გამოქვეყნებული წიგნში: „არხეოლოგიური მოგზაურობანი და შენიშვნანი“ (წიგნი I, ტფ. 1907). უკვე საფრანგეთში ყოფნის პერიოდში ექვთიმე თაყაიშვილმა ეს ნაშრომი («Церковь в Ване в Имеретии и её древности») რუსულადაც დაბეჭდა კრებულში: «Известия Кавказского Историко-Археологического Института в Тифлисе», т. II, 1917-1925 гг. 1927, Ленинград.

უფრო ხანგრძლივი და ნაყოფიერი თანამშრომლობა აკავშირებს ექვთიმე თაყაიშვილს ჟურნალ „*Georgica*“- სთან. XX საუკუნის 30-იან წლებში ლონდონში ინგლისურ ენაზე გამოდიოდა საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის სერია „გეორგიკის“ სახელწოდებით, რომელსაც ინგლისელი ქართველოლოგი უილიამ ალენი ედგა სათავეში. სწორედ ამ გამოცემის მდივანი გახლდათ ზემოხსენებული ანდრია გუგუშვილი, რომელიც სწავლის გასაგრძელებლად გერმანიაში წასული, პირველი მსოფლიო ომის გამო, ველარ დაბრუნებულა საქართველოში, დროთა განმავლობაში ინგლისში დამკვიდრებულა და მჭიდრო მეგობრობა და თანამშრომლობა აკავშირებდა ოლივერ უორდრობთან და უილიამ ალენთან. ანდრია გუგუშვილი ლონდონში დაარსებული საქართველოს საისტორიო საზოგადოების მდივანიც გახლდათ, რომლის ორგანოსაც წარმოადგენდა ჟურნალი „გეორგიკა“.

„გეორგიკაში“, 1935-1937 წლებში, ექვთიმე თაყაიშვილმა 5 სამეცნიერო სტატია გამოაქვეყნა.¹ ავტორობის გარდა, ემიგრაციაში მყოფი მეცნიერი ამ სერიის კონსულტანტიც იყო.² ანდრია გუგუშვილთან მიმოწერიდან ირკვევა, რომ ექვთიმესათვის სარეცენზიოდ გაუგზავნიათ გრიგოლ ფერაძის ნაშრომი პალესტინის ქართველი ბერებისა და მონასტრების შესახებ. ავტორი აპირებდა მის მიერ აღმოჩენილი ჯვრის მონასტრის დაფარნისა და ენქერის ფოტოები მათი წარწერების კომენტირების გარეშე გამოექვეყნებინა.³ ექვთიმე თაყაიშვილმა წარწერების მისეული ნაკითხვა და შენიშვნები რედაქციას გაუგზავნა. შემდგომში ეს სტატია ექვთიმეს კომენტარებთან ერთად გამოქვეყნდა, რომლებიც გრიგოლ ფერაძეს ციტირების სახით ბრჭყალებში მოჰყავს. „გეორგიკასთან“ თანამშრომლობა მეორე მსოფლიო ომის პერიოდში აღარ გაგრძელებულა, რადგან ჟურნალის გამოცემა შეწყდა.

ერთადერთი ნაშრომი გამოქვეყნდა *Revue de l'Orient Chrétien*-ში („ქრისტიანული აღმოსავლეთის ჟურნალი“). ჟურნალის ის 30-ე ტომი, რომელშიც ექვთიმე თაყაიშვილის სტატია დაიბეჭდა 1935-1936 წლების ნომერია, მაგრამ

¹ 1937 წლის ნომერში „საქართველოს სიძველეების“ სათაურით ექვთიმე თაყაიშვილი ერთად აქვეყნებს ორ ნაშრომს. მაგრამ ეს ორი დამოუკიდებელი სტატიაა და მართებული იქნება მათი ცალ-ცალკე გამოყოფა. იგივე შეიძლება ითქვას „Byzantion“- ში დაბეჭდილ პუბლიკაციაზე, სადაც ისევ „საქართველოს სიძველეების“ სახელწოდების ქვეშ გაერთიანებულია ორი სტატია. ამ შემთხვევაშიც, ისინი ორად მივიჩნიეთ. ამიტომაც, უცხოეთში გამოქვეყნებულ სამეცნიერო პუბლიკაციათა რაოდენობის განსაზღვრისას, ჩვენ 11-ს ვუთითებთ.

² ჟურნალის კონსულტანტები იყვნენ აგრეთვე მ. წერეთელი და ზ. ავალიშვილი.

³ აქ საუბარია გ. ფერაძის სტატიაზე: An Account of the Georgian Monks and Monasteries in Palestine as Revealed in the Writings of non-Georgian Pilgrims // *Georgica* (London). – 1937. – Vol. 2, № 4-5. – Autumn. – P. 181-246.

1938 წელს გამოვიდა, ამიტომ ავტორიც საკუთარ ბიბლიოგრაფიაში ამ შრომას 1938 წლის პუბლიკაციებს შორის ათავსებს (ხეც, ექ. თაყაიშვილის ფონდი, № 949). 2010 წელს დასტამბულ მეცნიერის ბიობიბლიოგრაფიაში ეს სტატია ორივე წლის ნაშრომებს შორის არის შეტანილი (1935 და 1938 წწ.), რაც, ალბათ, არასწორია და, გარკვეულწილად, გაუგებრობასაც იწვევს (ბიობიბლიოგრაფია 2010: 73-75). სტატიის სათაურია: „ეპიფანეს, საქართველოს კათალიკოსის წარწერა“, რომელიც 1910 წელს ნიკო მარრის მიერ ანისში აღმოჩენილი ასომთავრული ძეგლის კვლევას წარმოადგენს.

ცალკე უნდა გამოვყოთ ჟურნალი „*Prométhée*“. როგორც მეცნიერის ბიბლიოგრაფიაში არის მითითებული, ამ ჟურნალში 1928 წელს დაბეჭდილა ექვთიმეს „ისტორიული ნარკვევი საქართველოში ინტელექტუალური ცხოვრების შესახებ“. ამ სათაურმა თავიდანვე მიიპყრო ჩვენი ყურადღება. გადავწყვიტეთ ჟურნალის მოძიება და სტატიის თარგმნა, მაგრამ ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში და ეროვნულ სამეცნიერო ბიბლიოთეკაში, სადაც ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი კოლექციაა დაცული, მსგავს გამოცემას ვერ მივაკვლიეთ. გარკვეული ძიების შემდეგ ბოლოსდაბოლოს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული ემიგრაციის მუზეუმის გურამ შარაძის კერძო კოლექციაში აღმოვაჩინეთ *Prométhée*-ს ნომრები. ეს ჟურნალი არ უნდა აგვერიოს იმავე სახელწოდების გამოცემაში, რომელიც 1918 წელს გამოდიოდა თბილისში.¹ აღსანიშნავია, რომ ექვთიმე თაყაიშვილს თბილისურ „პრომეთეშიც“ დაუბეჭდავს ერთი სტატია: „ლაბეჭინის ეკლესიის სახარება“ (თაყაიშვილი 1918: 71-78).

ფრანგული „პრომეთე“ დაარსებულია 1925 წელს. ეს იყო ყოველთვიური ჟურნალი; კავკასიის, უკრაინის და თურქესტანის ხალხების ეროვნული თავდაცვის ორგანო, რომლის რედაქტორი გახლდათ გიორგი გვაზავა. ემიგრაციის მუზეუმში დაცულია ნომრები 1928 წლიდან 1938 წლის ჩათვლით. თბილისური „პრომეთესაგან“ განსხვავებით, რომელიც სამეცნიერო და პოლიტიკური თემების გარდა, ლიტერატურულსაც მოიცავდა, ფრანგული ჟურნალი სამეცნიერო-პოლიტიკური ხასიათის პუბლიკაციებს ბეჭდავდა.

1928 წლის აპრილის ნომერში, როგორც ითქვა, გამოქვეყნდა ექვთიმე თაყაიშვილის მოხსენების ნაწყვეტი საქართველოში ინტელექტუალური ცხოვრების შესახებ, რომელიც თბილისის უნივერსიტეტის დაარსების 10 წლისთავს მიეძღვნა. მეცნიერის პირად საარქივო ფონდში ამ მოხსენების ქართული ვერსია არ აღმოჩნდა. არსებობს მხოლოდ რუსულ ენაზე შესრულებული ვრცე-

¹ ჟურნალის სარედაქციო კოლეგიაში შედიოდნენ: პ. ინგოროყვა, ი. ყიფშიძე, კ. გამსახურდია; გამომცემელი – ი. სტურუა. ქართული „პრომეთეს“ მხოლოდ 3 ნომერი გამოვიდა.

ლი მოხსენების შავი, ავტოგრაფული, ნაკლული ვარიანტი სამ ეგზემპლარად, რომლის სათაურია: «Краткий обзор развития образования в древней Грузии и центры образованности в самой Грузии и заграничье» (ხეც, ექ. თაყაიშვილის ფონდი, № 643). ეს ნაშრომი ერთ-ერთი იმათაგანია, რომელიც ექვთიმე თაყაიშვილს საფრანგეთში საქართველოს შესახებ ლექციის სახით წაუკითხავს.

საქართველოში დაბრუნების შემდეგ მეცნიერს აღარ გაუგრძელებია უცხოურ გამოცემებთან თანამშრომლობა. 1998 წელს ინგლისში გამოვიდა სერიის „Ancient Christianity in the Caucasus: Iberica Caucasia“ მორიგი ტომი (რედ. თ. მგალობლიშვილი), სადაც დაბეჭდილია ექვთიმე თაყაიშვილის ორი ნაშრომი ფრანგულ ენაზე. ესენია: „ეპიფანეს, საქართველოს კათალიკოსის სახარება“ და „ილორის ხბოს ლეგენდის გამოსახულება ზუგდიდის ეკლესიის წმ. გიორგის ხატზე“. როგორც რედაქტორისეული შენიშვნებიდან ირკვევა, 1994 წელს ეს ორი სტატია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში, *Patrologia Orientalis* რედაქტორის, F. Graffin-ის თხოვნით, პროფ. A. Renoux-ს მიუტანია. ამ სტატიების გამოქვეყნება განზრახული ყოფილა *Revue de l'Orient Chrétien*-ში. ისინი ჯერ კიდევ პარიზში მყოფ ექვთიმე თაყაიშვილს *Patrologia Orientalis* და *Revue de l'Orient Chrétien*-ის დამაარსებლისათვის, R. Graffin-თვის (F. Graffin-ის ბიძა) თავად გადაუცია დასაბეჭდად (*Iberica Caucasia* 1998: 233-234). *Iberica Caucasia*-ს შენიშვნებში ნათქვამია, რომ აღნიშნული ნაშრომები არასოდეს გამოქვეყნებულა დასავლეთში. ფაქტობრივად კი, ერთ-ერთი სტატია „ეპიფანეს, საქართველოს კათალიკოსის სახარება“ ინგლისურ ენაზე დაბეჭდილია, ჟურნალ *Georgica*-ს 1937 წლის ნომერში.¹ რაც შეეხება მეორეს, ილორის ხბოს ლეგენდის შესახებ, მას მართლაც, ამ გამოცემამდე არ უნახავს დღის სინათლე. მისი ავტოგრაფული, შავი ვარიანტი რუსულ და ფრანგულ ენებზე დაცულია ექვთიმე თაყაიშვილის პირად საარქივო ფონდში (ხეც, ექ. თაყაიშვილის ფონდი, № 426).

ქვემოთ მოგვყავს ექვთიმე თაყაიშვილის უცხოური პუბლიკაციების სია არა ქრონოლოგიურად, არამედ გამოცემათა მიხედვით ორიგინალის და ქართულ ენებზე, აგრეთვე *Prométhée*-ში დაბეჭდილი მოხსენების ჩვენეული თარგმანი ფრანგულიდან.

ექვთიმე თაყაიშვილის უცხოური პუბლიკაციები 1927-1938 წწ.

¹ ჩვენ ერთმანეთს შევეუდარეთ *Iberica Caucasia*-სა და *Georgica*-ში წარმოდგენილი სტატიები. უნდა ითქვას, რომ ეს სხვადასხვა ენაზე შესრულებული ერთი და იგივე ნაშრომია (რ. ლ.).

Journal Asiatique

1. Les sources des notices du patriarche de Jérusalem Dosithé sur les rois d'Apkhazie (Liste des rois d'Apkhazie et de la Géorgie en un seul royaume) // Journal Asiatique (Paris). – 1927. – T. 210. – P. 357-368.

Prométhée

1. Aperçu historique de la vie intellectuelle en Géorgie // Journal 'Prométhée' (Paris). – 1928. – № 17. – Avril. – P. 22-27.

Byzantion

1. Antiquités Géorgiennes. L'Evangile de Vani // Byzantion (Bruxelles). – 1935. – T. 10. – P. 655-663: 4f. ill.

2. Antiquités Géorgiennes: II. Deux inscriptions de Jean Vardanidzé éristav des Souanes, du XIIIe-siècle (Icône de Saint-Georges de L'église de Labétkhina et icône de Saint-Georges de Mestia). III. Inscription de l'église de Khvamli // Byzantion (Bruxelles). – 1937. – T. 12. – P. 197-206.

Georgica

1. 1.Georgian chronology and the beginnings of Bagratid rule in Georgia // Georgica (London). – 1935. – vol. 1, № 1. – P. 9-27.

2. The Icon of Crucifixion in the Tsalenjikha Church in Megrelia // Georgica (London). – 1936. – Vol. 1, № 2-3. – P. 12-14; 2 p. ill.

3. Four basilican churches of the Qvirila valley: (From the expedition to the Qvirila Valley in 1920) // Georgica (London). – 1936. – Vol. 1, № 2-3. – P. 154-173: 14 p. ill.

4. Antiquities of Georgia: I. The Gospel of Epiphanius, Catholicos of Georgia. II. Some Types of Iconostases of the Ancient Georgian Churches // Georgica (London). – 1937. – Vol. 2, № 4-5. – Autumn. – P. 96-116.: 26 tab.

Revue de l'Orient Chrétien

1. L'inscription d'Epiphane, Catholicos de Géorgie // Revue de l'Orient Chrétien, dirigée par R. Graffin, troisième série, t. 10(30), 1935-1936. – № 1-2. Paris, 1938. – P. 216-224: 4 p. pls.

Journal Asiatique

1. აფხაზეთის მეფეთა შესახებ იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსის ცნობების წყაროები (აფხაზეთისა და გაერთიანებული საქართველოს მეფეთა სია). Journal Asiatique, ტ. CCX, პარიზი, 1927, გვ. 357-368.

Prométhée

1. ისტორიული ნარკვევი საქართველოს ინტელექტუალური ცხოვრების შესახებ. ჟურნ. „Prométhée“, პარიზი, 1928, № 17, აპრილი, გვ. 22-27.

Byzantion

1. საქართველოს სიძველენი. ვანის სახარება. ჟურნ. „Byzantion“, ტ. X, ბრიუსელი, გვ. 655-663; 7 ტაბ.

2. საქართველოს სიძველენი: II. იოანე ვარდანისძის, სვანთა ერისთავის XII საუკუნის ორი წარწერა (ლაბეჭინისა და მესტიის ეკლესიების წმინდა გიორგის ხატი). III. ხვამლის ეკლესიის წარწერა. ჟურნ. „Byzantion“, ტ. XII, ბრიუსელი, 1937, გვ. 197-206.

Georgica

1. ქართული ქორონიკონი და ბაგრატიონთა დინასტიის დასაწყისი საქართველოში. Georgica, ტ. 1, № 1. ლონდონი, 1935, გვ. 9-27.

2. წალენჯიხის ეკლესიის ჯვარცმის ხატი. Georgica, ტ. 1, № 2-3, ლონდონი, 1936, გვ. 12-14; 4 ტაბ.

3. ყვირილას ხეობის ოთხი ბაზილიკური ეკლესია: (ყვირილას ხეობის 1920 წლის ექსპედიციიდან). Georgica, ტ. 1, № 2-3, ლონდონი, 1936, გვ. 154-173; 28 ტაბ.

4. საქართველოს სიძველენი: I. ეპიფანეს, საქართველოს კათალიკოსის სახარება. II. ძველი ქართული ეკლესიების კანკელის ტიპები. Georgica, ტ. II, № 4-5, ლონდონი, 1937, გვ. 96-116; 26 ტაბ.

Revue de l'Orient Chrétien

1. ეპიფანეს, საქართველოს კათალიკოსის წარწერა. Revue de l'Orient Chrétien, მესამე სერია, ტ. X(XXX), 1935-1936, №№ 1-2, პარიზი, 1938, გვ. 216-224; 4 ტაბ.

ისტორიული ნარკვევი საქართველოში ინტელექტუალური ცხოვრების შესახებ

*ნაწყვეტი მოხსენებიდან წარმოთქმული პროფესორ
თაყაიშვილის მიერ 1928 წლის 19 თებერვალს,
საქართველოს უნივერსიტეტის დაარსების
10 წლისთავთან დაკავშირებით.*

რთულია ისაუბრო საქართველოს უნივერსიტეტზე იმ ერის ინტელექტუალური ცხოვრების შესანიშნავი ფურცლების გახსენების გარეშე, რომელმაც

შეძლო დაემტკიცებინა საკუთარი შემოქმედებითი სული მრავალ ბედუკულ-მართობაში თავისი ორიათასწლოვანი ისტორიის განმავლობაში.

მაშ ასე, ნება მიბოძეთ, წარმოგიდგინოთ, თუმცა არასრულ რაკურსში, ამ წარსულის ზოგადი ნარკვევი, თუ საიდან მომდინარეობს ხალხის ნება დარჩეს მასზე უფრო მოწინავე ცივილიზაციის დონეზე მისი ისტორიის ყველა ეპოქაში. ეს ისტორია შესაძლებელია ხუთ პერიოდად დაიყოს:

პირველი პერიოდი

პირველი პერიოდი იმ დროს მოიცავს, როდესაც საქართველოში ქრისტიანობა იწყებს გავრცელებას, ესე იგი ჩვენი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეებში, მაგრამ ოფიციალურად IV საუკუნის შუა ხანებამდე იგი (ქრისტიანობა, რ. ლ.) აღიარებული და დომინანტური რელიგია არ გამხდარა.

ქრისტიანობის დამკვიდრებასთან ერთად ისეთი მღვდელმსახურების აუცილებლობა გაჩნდა, რომლებსაც უნარი ექნებოდათ საკუთარი როლი შეესრულებინათ და სახარებები და საღმრთო წერილი ეთარგმნათ.

ქართული დამწერლობის გამოგონების საკითხი ჯერ კიდევ არ არის გადაწყვეტილი. ლეგენდები, რომლებიც დამწერლობის შექმნას შეეხება, არადა-მაჯერებელია.

ქართველებს მხოლოდ სალიტერატურო ენა როდი აქვთ, მათვე ეკუთვნით ორი ანბანი: საეკლესიო და საერო, იგივე მხედრული. საეკლესიო დამწერლობა თავის მხრივ იყოფა მთავრულ და ნუსხურ დამწერლობად.¹ თანამედროვე მეცნიერთა უმრავლესობის მოსაზრებაზე დაყრდნობით, მთავრული დამწერლობა უფრო ძველი უნდა იყოს; სწორედ მისგან ჩამოყალიბდა მოგვიანებით ნუსხური დამწერლობა. ნუსხურისაგან უნდა მომდინარეობდეს საერო დამწერლობა, რომელიც, აკადემიკოს მარრის მიხედვით, წარმართული საქართველოს დამწერლობის გადმონაშთს წარმოადგენს.

როგორც უნდა იყოს, უდავო ფაქტია, რომ დაახლოებით V საუკუნის შუა ხანებში ქართველებს უკვე ჰქონდათ სახარების თარგმანი თავიანთ ენაზე. V საუკუნეში, იმავე ისტორიული მონაცემების მიხედვით, მეფის კარზე სკოლები, ისევე როგორც ეკლესიები, არსებობდა; მოგვიანებით სკოლები მონასტრებში გაიხსნა. ეს, ალბათ, დაწყებითი და პრაქტიკული ხასიათის სკოლები იყო. იქ ასწავლიდნენ წერა-კითხვას, საღმრთო წერილს, ლიტურგიას, გალობას. ამ სკოლებში ამზადებდნენ მღვდლებს, მქადაგებლებს და მასწავლებლებს.

აღსანიშნავია, რომ V საუკუნეში ქართველებს ერთგვარი რელიგიური კოლონია ჰქონდათ პალესტინაში. პეტრე იბერმა იქ ააშენა სახლი სასტუმრო

¹ ფრანგულ ენაზე აქაც და შემდგომაც ყველგან გვაქვს „l'écriture cursive“ – კურსივი დამწერლობა, სწრაფი, გაკრული ხელით წერა, ე. წ. მინუსკული (რ. ლ.).

ქართველებისთვის და მონასტერი, რომელიც მოგვიანებით (VI ს.) იქნა აღდგენილი იმპერატორ იუსტინიანე დიდის მიერ. VI საუკუნეში ქართველ მისიონერებს სირიაში, შავ მთაზე, ანტიოქიის მახლობლად ვხედავთ, სადაც ისინი მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ.

ამ ეპოქაში ქართული ეკლესია არ განსხვავდება სომხური ეკლესიისაგან; იგი ნესტორიანული იდეოლოგიის გავლენას განიცდის და აღმოსავლური ტრადიციის ერთგული რჩება. თავდაპირველად, ქართული ეკლესია ანტიოქიის საპატრიარქოს დაქვემდებარებაში იყო, მაგრამ V საუკუნეში, ვახტანგ გორგასალის მეფობის დროს იგი ავტოკეფალური გახდა. VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართველთა, ისევე როგორც სომეხთა შორის, იკვეთება ეკლესიის ნაციონალიზაციის მოძრაობა, რომელიც 617 წელს ამ ეკლესიათა შორის სრული განხეთქილებით სრულდება. ამ პერიოდის ჩვენამდე მოღწეული ორიგინალური თხზულებებია წმიდა შუშანიკის ცხოვრება (V ს.) და წმიდა ევსტათი მცხეთელის ცხოვრება (VI ს.). ეს ნაწარმოებები თავიანთი სულისკვეთებითა და ფაქიზი სტილით ნამდვილ შედეგებს წარმოადგენენ; ისინი ამტკიცებენ, რომ ეპოქის ინტელექტუალური პროგრესი საქართველოში მნიშვნელოვანი იყო.

ამ პერიოდის განმავლობაში ჩვენ შეგვიძლია თვალი გავადევნოთ გამოყენებითი მეცნიერებების პროგრესს, თუ რამდენად აისახა იგი არქიტექტურაში. მარტივი, პატარა ეკლესიები, ლოკალური ტიპი IV საუკუნეში, VI საუკუნეში ისეთ უზარმაზარ და შთამბეჭდავ ბაზილიკებად გარდაიქმნა, როგორებიცაა ბოლნისის სიონი ან ურბნისი და წყაროსთავი, ხოლო VII საუკუნიდან გუმბათიანი ნაგებობებით დასრულდა. ამ პერიოდთან არის დაკავშირებული ჯვრის მონასტერი მცხეთაში, რომლის სტილი, ჰარმონიული ფორმა, ქრისტეს, ანგელოზების და ქტიტორთა იკონოგრაფია შესრულებულია გემოვნებით და ნატიფი ფანტაზიით. ხელოვნების ეს ძეგლი შედეგია; მხოლოდ ესეც საკმარისია ცივილიზაციის მაღალი ხარისხის დასადასტურებლად, რომელსაც საქართველომ ამ პერიოდის განმავლობაში მიაღწია, მაგრამ არაბთა შემოსევამ, თავისი ნგრევებით, შეაჩერა ამ ცივილიზაციის განვითარება.

მეორე პერიოდი

მეორე პერიოდი VIII საუკუნის შუა ხანებში იწყება; იგი X საუკუნის ბოლომდე გრძელდება. კულტურის ამ გაბრწყინების ცენტრმა საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთით, მდ. ჭოროხის აუზის მიმართულებით შავშეთ-კლარჯეთის, ტაოსა და სპერის პროვინციებში გადაინაცვლა.

აშოტ I (დიდი) ბაგრატიონმა ვერ შეძლო მოეგერიებინა თბილისის არაბი ამირა აღმოსავლეთ საქართველოში და იძულებული გახდა უკან დაეხია შავშეთ-კლარჯეთში, სადაც დედაქალაქად არტანუჯი აირჩია (VIII ს.). ეს

მთიანი ქვეყანა, რომელსაც ღრმა ხეობები კვეთს მესხებით, ქართველების შტოთი, ხოლო სანაპიროს გასწვრივ მეგრელ-ლაზებით, ქართველი ხალხის სხვა განშტოებით და მართლმადიდებელი სომხებით, იყო დასახლებული. აქ ცნობილმა არქიმანდრიტმა გრიგოლ ხანძთელმა გააჩალა შესანიშნავი საქმიანობა, რომელიც თავისი ქვეყნის მორალურ და ინტელექტუალურ აღმავლობას მიუძღვნა. იგი გახდა კლარჯეთის თორმეტი მონასტრის წინამძღვარი, რომელთა შორის ხუთი მონასტერი მისივე დაარსებული იყო. ყველაზე უფრო ცნობილ მონასტრებს შორის შეიძლება დავასახელოთ ხანძთა, შატბერდი, ოპიზა, ტბეთი, წყაროსთავი; X საუკუნის დასაწყისში აგებულ იქნა სხვა შესანიშნავი ეკლესიები, როგორიცაა: ბანა, ოშკი, ხახული და სხვა. ჭოროხის რეგიონი ამ ეპოქაში ქართული ეროვნული კულტურის აკვანი გახდა, რომელმაც აღმავლობა ქრისტიანულ რელიგიაში ჰპოვა. ქართველებმა განწყვიტეს კავშირი სირიულ-სპარსულ ეკლესიასთან და დასავლეთისაკენ შემობრუნდნენ, რათა უფრო მჭიდრო ურთიერთობა დაემყარებინათ ბერძნულ-ლათინურ ეკლესიასა და დასავლურ ცივილიზაციასთან. მათ მიატოვეს მონოფიზიტური დოქტრინა, მიიღეს ქალკედონის მსოფლიო კრების დოგმები და დიოფიზიტები გახდნენ. ამრიგად, რელიგიურმა ცხოვრებამ მკვეთრად გამოხატული წინსვლა განიცადა.

ამ ეპოქის სასკოლო პროგრამა საკმაოდ გაფართოვდა; შემოღებულ იქნა უცხო ენებისა და ფილოსოფიის შესწავლა; ოშკში ჩვენს დრომდე შემორჩენილი სემინარიების უზარმაზარი ნანგრევები. აქ X საუკუნეში გადანერილ იქნა ეტრატზე შესრულებული ბიბლია, რომელიც ამჟამად ათონზე, იბერიის მონასტერში ინახება. ამ ეპოქასთან არის დაკავშირებული აგრეთვე ქართველ წმინდანთა ცხოვრებები; მათ შორის, აბოს ცხოვრება იოანე საბანისძის მიერ შექმნილი (VIII ს. დასასრული) და გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება, დაწერილი 951 წელს გიორგი მერჩულის მიერ. ეს ცხოვრებები შეიძლება განხილულ იქნას როგორც ღირსშესანიშნავი ნაწარმოებები არა მხოლოდ ქართულ ჰაგიოგრაფიაში, არამედ მთელ ქრისტიანულ მწერლობაში. ამავე პერიოდში, ტაო-კლარჯეთის მონასტრების სკოლებმა რელიგიური და კულტურული საქმიანობით გამორჩეული მრავალი შესანიშნავი ადამიანი მოგვცა: ეპისკოპოსები, მღვდლები, მქადაგებლები, მწერლები, მთარგმნელები, კალიგრაფები, მინიატურისტები, მხატვრები, იკონოგრაფები, ოქრომჭედლები და სხვა.

ჩვენს დრომდე მოღწეულია ეტრატზე შესრულებული მრავალი ხელნაწერი. თარგმანები შესრულებულია ძირითადად ბერძნული, სირიული და არაბული ენებიდან, იშვიათად სომხურიდან. საეკლესიო საგალობლებსა და ჰიმნებს მუსიკალური ნოტებიც ახლავს. ამ ეპოქაში იქნა შედგენილი ქართული ეკლესიის კალენდარი და ხმარებაში შემოვიდა ქართული წელთაღრიცხვა „ქორონიკონი“, რომელიც ახალ ერას 780 წელს, ესე იგი ბაგრატონების დინასტიის ხელისუფლებაში მოსვლის თარიღიდან იწყებს. ფული ბიზანტიური მოდელით, მაგრამ ქართული წარწერით იჭრება. ჩვენამდე მოღწეული მრავალი ლიტერატურული

ნაწარმოები მათი ავტორების ღრმა ცოდნაზე მეტყველებს, როგორც რელიგიურ, ისე პოლიტიკურ და ეკონომიკურ საკითხებში. ქართული ენა სრულყოფილების უმაღლეს ხარისხს აღწევს. იგი ხდება ერთადერთი სალიტერატურო ენა მთელი საქართველოსათვის და უაღრესად ხელს უწყობს განამტკიცოს ქვეყნის პოლიტიკური მთლიანობა.

მაგრამ საქართველოს ინტელექტუალური ცხოვრება დიდი ხნით აღრე გასცდა ქვეყნის საზღვრებს; უცხოეთში მრავალი შესანიშნავი კერა შეიქმნა. ასეთი იყო მონასტერი შავ მთაზე, სირიაში, რომელსაც სახელი გაუთქვეს დიდმა მწერლებმა: ეფრემ მცირემ და იოანე ფარნაკელმა; მონასტრები სინას მთაზე, კუნძულ კვიპროსზე, ულუმბოს ან ოლიმპის მთაზე, მცირე აზიაში; ჰრომანის – კონსტანტინოპოლის მახლობლად; ათონის მთაზე და პეტრიწონის მონასტერი მაკედონიაში. ეს მონასტრები, რომლებიც შექმნილია გამოჩენილი ადამიანების თავდადებით, სუბსიდირებული და, ხშირ შემთხვევაში, ქართველი მეფეების მიერ არის აგებული, ეპოქის ნამდვილი ინტელექტუალური ცენტრები იყო. განსაკუთრებით, ათონის და პეტრიწონის მონასტრებმა, დიდი როლი შეასრულეს საქართველოს ინტელექტუალური და მორალური ცხოვრების ისტორიაში. ეს იყო უმაღლესი სკოლები, სადაც ქართველები იღებდნენ უმაღლეს განათლებას, ეუფლებოდნენ ბერძნულ, სირიულ, არაბულ ენებს; ისინი თარგმნიდნენ ამ ენებიდან ყველაფერს, რაც ყურადღებას იმსახურებდა ბიზანტიურ და აღმოსავლურ ლიტერატურაში. ქართველებმა ამ ეპოქაში ბიზანტიური ცივილიზაციის დონეს მიაღწიეს და ხელი შეუწყვეს იმ პრობლემების წარმატებით გადაჭრას, რომლებსაც ეპოქის ფილოსოფიური და მეცნიერული აზრი აყენებდა. ჩვენ ვხედავთ ფილოსოფოსთა მთელი პლეადის გამოჩენას: ეფრემ მცირე, იოანე პეტრიწი, იოანე ტარიჭისძე, იოანე ჭიმჭიმელი, იოანე, მეტსახელად „ზეციერი ფილოსოფოსი“, არსენ იყალთოელი და სხვანი. ამ ფილოსოფოსებმა, კერძოდ კი იოანე პეტრიწმა, თარგმნა და გადმოწერა ნეოპლატონიზმი საქართველოში.

მესამე პერიოდი

ეს გაერთიანებული საქართველოს ხანაა. გაერთიანება X საუკუნეში დაიწყო და XII საუკუნის დასაწყისში დასრულდა. საქართველო წინა აზიის ძლევამოსილი სახელმწიფო გახდა.

მეფე დავით აღმაშენებელმა დააარსა გელათის სახელგანთქმული მონასტერი და თავისი სამეფოს ინტელექტუალური ცხოვრების მთავარი ცენტრის საკითხი გადაჭრა. ისტორიის მიხედვით, დავით მეფემ გელათი ელადად, „სხუად ათინად“ შექმნა; აქ მან შეკრიბა ყველა ცნობილი სწავლული და პეტრიწონის მოდელით აკადემიას ჩაუყარა საფუძველი. ფილოსოფოსი იოანე პეტრიწი მოწვეულ იქნა უმაღლესი სწავლების სამართავად. ხელმწიფის კარის

ლიტერატურული მუზეუმის თანამშრომლები სტუმრად ექვთიმე თაყაიშვილთან.
1952 წ.

გარიგების წყალობით, ჩვენ ახლა შეგვიძლია აღვადგინოთ გელათის აკადემიის საშინაო ცხოვრება. აკადემია ავტონომიური იყო, მას სათავეში ედგა „მოდღვართ-მოდღვარი“, რომელიც მხოლოდ მეფეს ექვემდებარებოდა. სახალხო განათლების მინისტრს, ჭყონდიდელს (ჭყონდიდის ეპისკოპოსი) ნება არ ჰქონდა აკადემიის საქმეებში ჩარეულიყო. ამ წესდების მიხედვით, გელათის აკადემიის ავტონომია სწრაფად განვითარდა; იგი (გელათის აკადემია, რ. ლ.) იფარავდა საქართველოს მორალური და სულიერი შარავანდედით და თავის ნაყოფიერ საქმიანობას XVII საუკუნის ბოლომდე აგრძელებდა. აკადემიის მმართველს, „მოდღვართ-მოდღვარს“ საქართველოს სამეფო კარზე საკმაოდ მაღალი რანგი ეკავა.

მსგავსი აკადემია დაარსებულ იქნა იყალთოში, კახეთში.

ეს ორი სასწავლო დაწესებულება უაღრესად ხელს უწყობდა ბიზანტიური კულტურის საქართველოში შემოღწევას, მაგრამ, მეორე მხრივ, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ საქართველო მაჰმადიანებით იყო გარშემორტყმული და არ შეეძლო აღმოსავლური კულტურის გავლენისაგან თავი აერიდებინა. სწორედ ამ ორი დინების გადაკვეთის გამო საქართველოს ინტელექტუალური ცხოვრება სწრაფად განთავისუფლდა მხოლოდ და მხოლოდ რელიგიური გავლენისაგან და ჰუმანისტური კონცეფციისათვის ხელსაყრელი აღმოჩნდა. მართლაც, ჰუმანიზმმა საქართველოში ბევრად უფრო ადრე იჩინა თავი, ვიდრე ევროპაში. მეფეებისა და მთავრების კარი ერთგვარ სკოლას წარმოადგენდა ნიჭის გამო-

სავლენად და ჰუმანისტური პროპაგანდისათვის. მეფეები და მთავრები მფარველობდნენ ხელოვნებასა და მეცნიერებას და უყვარდათ როგორც ქართველი, ისე არაბი და სპარსელი სწავლულებისა და პოეტების გარემოცვაში ყოფნა. ასე მაგალითად, სპარსული და არაბული ლიტერატურის ყველაზე ცნობილი ნაწარმოებები ქართულ ენაზე იქნა თარგმნილი. ნაციონალური და ორიგინალური ლიტერატურა არანაკლებ თვალისმომჭრელად გაიფურჩქნა თამარის დიადი მეფობის დროს. დიდი ქართველი პოეტების – შავთელის, ჩახრუხაძის და, განსაკუთრებით რუსთაველის, სახელები დღემდე ბრწყინავენ.

რუსთაველის დიდებული პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ იგივეა საქართველოსათვის, რაც „ილიადა“ საბერძნეთისათვის; მან შეიძლება მსოფლიო ლიტერატურის შედევრებს შორის დაიკავოს ადგილი.

მეოთხე პერიოდი

XIII საუკუნის შუა ხანებში საქართველო მონღოლების შემოსევას განიცდიდა. ქვეყანა დაპყრობილი და გაჩანაგებულია. საქართველო ორ სამეფოდ იქნა გაყოფილი: ქართლის (აღმოსავლეთი საქართველო) და იმერეთის (დასავლეთი საქართველო). მაგრამ XIV საუკუნეში მონღოლთა ხელისუფლება დასუსტდა და საქართველომ მეფის, გიორგი ბრწყინვალის მეთაურობით შეძლო თავისი პოლიტიკური მთლიანობა აღედგინა. ქვეყანა თანდათან გაიმართა წელში, სკოლები ხელახლა გაიხსნა, გელათის აკადემიამ წარმატებით გააგრძელა თავისი როლის შესრულება იმ მომენტამდე, ვიდრე მონღოლთა ახალმა შემოსევამ კიდევ ერთხელ არ შეაჩერა ეს აღმავლობა. თემურლენგის ჯარებმა შვიდჯერ ააოხრეს ქვეყანა, დაამუხრუჭეს ეროვნული ცხოვრების განვითარების ყველა სფერო. 1453 წელს თურქების მიერ კოსტანტინოპოლის აღებამ დააგვირგვინა ეს უბედურებები და საქართველო, ევროპისაგან იზოლირებული, ძლივძლივობით უმკლავდებოდა სპარსეთისა და თურქეთის განმეორებით შემოტევებს. ინტელექტუალური ცხოვრების დიდი კერები ჩაქრა, მაგრამ დაწყებითი განათლება კვლავ გაგრძელდა მონასტრებში, თუმცა ძალზე შეზღუდული ფორმით. ამ პერიოდში აგრეთვე ძალიან დიდ როლს ასრულებდნენ ქალები: ისინი, ოჯახური კერის მცველები, ამავე დროს ლიტერატურის და ლიტერატურული ტრადიციების დამცველები იყვნენ; ასწავლიდნენ შვილებს წერა-კითხვას, აზეპირებინებდნენ რუსთაველის ქმნილების ყველაზე ლამაზ პასაჟებს.

მეხუთე პერიოდი

ეს რენესანსის ხანაა, რომელიც XVII საუკუნის დამდეგს დაიწყო და XVIII საუკუნის ბოლომდე გაგრძელდა.

პოლიტიკურად თითქმის ვასალობამდე დამცრობილი საქართველო ამ პერიოდის განმავლობაში კვლავ განამტკიცებდა სიცოცხლისუნარიანობას საშინაო ცხოვრებაში. სპარსეთის პოლიტიკურმა ჰეგემონიამ გააადვილა სპარსული ლიტერატურის გაცნობა და გავლენა. მეორე მხრივ, იგრძნობოდა კათოლიკე მისიონერებისა და მოგზაურების მიერ ევროპული იდეების პროპაგანდა. ამ გავლენათა წყალობით ინტელექტუალური საქმიანობა აღორძინდა. არც ორიგინალური თხზულებების ნაკლებობა იყო. ამ ეპოქის ყველაზე გამოჩენილი სახელებია: პოეტები – გურამიშვილი და ბესიკ გაბაშვილი. თვით მეფეებიც და ბატონიშვილებიც ხშირად ლიტერატურას ანიჭებდნენ უპირატესობას და ამ სფეროში ზოგჯერ საკმაო ტალანტსაც ავლენდნენ. მეფეებმა: თეიმურაზმა (1663), არჩილმა, ვახტანგ VI-მ, თეიმურაზ II-მ და კათოლიკოს-პატრიარქმა ანტონ I-მა სახელი გაუთქვეს ქართულ ლიტერატურას როგორც პოლიტიკური, ისე წმინდა ლიტერატურული ქმნილებებით.

მეფე ვახტანგ VI-მ 1703 წელს თბილისში პირველი სტამბა დააარსა, აგრეთვე შეკრიბა ქართული ანალები, ქრონიკა „ქართლის ცხოვრება“, კანონთა კოდექსი, რომელიც მის სახელს ატარებს და სხვა. მისმა ძემ, ბატონიშვილმა ვახუშტიმ შეადგინა თავისი სახელგანთქმული „ისტორია“ და „საქართველოს გეოგრაფია“. დიდგვაროვანმა ბერმა საბა-სულხან ორბელიანმა, რომელიც მივლენილი იყო ლუი XIV-ის კარზე ელჩად და დიდებულად მიიღეს ვერსალში, ქართული ლიტერატურა გამორჩეული თხზულებებით გაამდიდრა: იგავ-არაკების კრებულით და საკმაოდ ცნობილი ქართული ლექსიკონით.

ამავე დროს, საჯარო განათლება დიდ პროგრესს განიცდის. მრავალი სკოლა გაიხსნა მონასტრებში, ახალი სკოლები დაარსდა თბილისში, სიონის საკათედრო ტაძარში, თელავსა და ნეკრესში (კახეთში). არც კათოლიკე მისიონერები დარჩენილან უმოქმედონი.

უმაღლესი სწავლებისთვის ორი სემინარია იქნა დაარსებული: თბილისში (1755) და თელავში. აქ გადიოდნენ თეოლოგიის, გრამატიკის, რიტორიკის, მათემატიკის და ფილოსოფიის კურსებს.

მაშასადამე, საქართველო თავისი ინტელექტუალური ცხოვრების სრული აღმავლობისაკენ მიემართებოდა. კანონის პროექტი, რომელიც რადიკალური რეფორმის განხორციელებას ითვალისწინებდა, შემუშავებული და მიღებული იქნა მეფე გიორგი XII-ის მიერ, მაგრამ რუსეთის ანექსიამ 1801 წელს წერტილი დაუსვა არამარტო ამ პროექტს, არამედ თვით სამეფოს დამოუკიდებლობასაც.

ჩვენ არაფერს ვიტყვით რუსული ბატონობის ეპოქის შესახებ; ოღონდ დავსძენთ, რომ საუკუნეზე ცოტა მეტი ხნის შემდეგ ეს ბატონობა დაემხო და საქართველომ თავისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობა აღიდგინა. მისი უპირველესი ამოცანა იყო ხალხის ინტელექტუალური ცხოვრების ისტორიაში უცხო ბატონობის გამო განწყვეტილი კავშირების ხელახლა გაბმა და მეცნიერების ეროვნული ცენტრის შექმნა. სწორედ ამ განზრახვით თბილისში, 1918

ნლის 26 იანვარს, დავით აღმაშენებლის ხსენების დღეს, დაარსდა საქართველოს უნივერსიტეტი. ქართველი თავადაზნაურობის მიერ ერისადმი გადაცემულ შესანიშნავ შენობაში განთავსდა განათლების ეს ძვირფასი კერა, ხოლო მრავალრიცხოვანმა ქართველმა მეცნიერებმა, უცხოეთიდან სამშობლოს მიაშურეს, რათა პროფესორთა პირველი კადრები შეედგინათ.

დავით აღმაშენებლის მაგალითით, რომელმაც XII საუკუნეში დააარსა ისეთი ინტელექტუალური ქალაქი, როგორიც იყო გელათი და მისი აკადემია, მიიწვია იქ ქართველი მეცნიერები, იმდროინდელი ცივილიზებული სამყაროს ყველა კუთხიდან, ქართველმა ერმაც, XX საუკუნის გარიჟრაჟზე, თავის ათასწლოვან დედაქალაქში, ეროვნული უნივერსიტეტი შექმნა, სადაც მაშინვე თავი მოუყარა, ძირითადად, საზღვრებს გარეთ გაფანტულ მთელ საუნივერსიტეტო ელიტას.

ექვთიმე თაყაიშვილი

ჟურნ. „Prométhée“, პარიზი, 1928, №17, აპრილი, გვ. 22-27.¹

ლიტერატურა

1. **ბიობიბლიოგრაფია 2010:** ექვთიმე თაყაიშვილი (1863-1953), ბიობიბლიოგრაფია, თბ., 2010.
2. **თაყაიშვილი 1918:** თაყაიშვილი ე., ლაბეჭინის ეკლესიის სახარება, ჟურნ. „პრომეთე“, თბ., 1918, №1.
3. **კელენჯერიძე 1972:** აკადემიკოს ექვთიმე თაყაიშვილის არქივი: აღწერილობა. შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ე. კელენჯერიძემ. თბ., 1972.
4. **ხეც:** ხელნაერთა ეროვნული ცენტრი.
5. **Iberica Caucasia 1998:** Ancient Christianity in the Caucasus: Iberica Caucasia, vol. I, edited by Tamila Mgaloblishvili, Curzon, Caucasus world, 1998.

¹ ივ. ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართული მიმგრაციის მუზეუმი, გ. შარაძის კერძო კოლექცია.

EKVTIMETAKAISHVILI'S PUBLICATIONS IN FOREIGN SCHOLARLY PUBLICATIONS (1927-1938)

The article deals with Ekvtime Takaishvili's works published in foreign editions in the period of his French emigration, studied and considered on the basis of archive materials.

As it is known, Ekvtime Takaishvili printed eleven articles in the scholarly publications of Paris, Brussels and London in 1927-1938. The articles are written in the French and English languages. These publications are as follows: *Journal Asiatique*, *Byzantion*, *Georgica*, *Review de l'Orient* and *Promethee*.

The article is appended by the list of E. Takaishvili's foreign publications, but the list is not chronological. It is compiled according to the publications, presented in the languages of the original and the Georgian language, also our translation from French of the article, printed in the magazine *Promethee*. This historical essay, concerning the intellectual life in Georgia, unlike Ekvtime Takaishvili's other works, more or less known in his mother country before they were published abroad, was never published in the Georgian language. So it was unknown to the scholarly society up to the present day.

THEIR ONLY WISH WAS TO PRESERVE THE TREASURE (An Episode from Ekvtime Takaishvili's Life)

The article is dedicated to the attitude of Ekvtime Takaishvili and the other prominent public men to the Georgian treasure, taken abroad.

One quite an influential part of our compatriots, who had emigrated abroad, taking into consideration the political situation in Europe at that time, took orientation on Germany. They thought it was safer to take the Georgian national treasure to Germany than to leave it in France. It seems that the Germans were also greatly interested in taking hold of the treasure. As for the pro-German Georgians, they remembered the active help of this country to Georgia and at that time also thought that Germany was one of the real forces, that would rescue their country from the Russian Bolsheviks. They tried to get more autonomous rights for Georgia from the authorities of Germany, than it had after February 1921, in the period of the second republic.

At the same time there was another part of the Georgian emigrants, who did not think it a good plan to take orientation on Germany. Ekvtime Takaishvili, brought up on European rationalism, also shared this point of view. He, with the assistance of some pro-German Georgians, managed to save our national treasure from the political chaos, created in Europe, and was able to leave it in Paris.

Both groups of emigrants, connected with this episode of Ekvtime Takaishvili's life, consisted of patriots, fighting for Georgia's interests, and in spite of different social-political points of view were zealously looking for alternative ways to save the national treasure, taken abroad, in the most critical moment of its existence.